

dasági és politikai viszonyoknak ez alkotásokon megnyilvánuló hatásait. Kitűnő lapokat találunk a könyvben az archaikus korszakra tipikus *kuros* és *koré* ábrázolások méltatásáról. Elragadtatással méltatja a fekete alakos vázafestésnek talán legnagyobb mesterét Exekiaszt és műveit. A szigorú stílus, vagy korai klasszicizmus korának alkotásai közül az olympiai Zeus templom szobrászati díszit és jelentőségüket hatásosan kiemeli. A klasszikus kor nagy szobrász triasz, Myron, Pheidias és Polykleitos találó jellemzést kap művében és elsősorban a más művészetekre kifejtett hatásukat és új, a művészet továbbfejlődését eredményező műveiket emeli ki és méltatja. A IV. század nagy és a további korokra is kihatással bíró szobrászait: Praxitelést, Leocharést és Skopaszt műveik alapján, szorgos és mélyreható elemzéssel behatóan ismerteti. Lysipposzt mint a hellenisztikus szobrászati irány egyik kezdeményezőjét tekinti, igen helyesen, és reámutat e művész későbbi nagy hatására is, melyet a térnek új felfogásával alakított ki. Ahogyan a klasszikus kor tárgyalásánál megtalálta a módját annak, hogy Polygnotosnak szerepét a vázafestők festőire gyakorolt hatásával világosan megmutassa, úgy Nagy Sándor korának nagy festőjét, Apellest is hasonlóan méltatja. A hellenisztikus művészet egyik nagy eredményét az építészeti tevékenység megnövekedésében látja, nemcsak az új város alapítások és építések, de ezeken belül új épületesoportok kialakítása és a hellenisztikus várostípusban általános érvényrejutása is jellemzője ez eredményességnek. A hellenisztikus kori szobrászat alkotásainak tárgyalásáról már fentebb szóltam. Castiglione, alapos felkészültséggel méltatja egyfelől azokat a hatásokat, melyeket erre a művészetre az előző nagy mesterek művei és stílusa gyakorolt, mely alól e kor egész folyamán nem vonhatták ki magukat a művészek, másfelől ismerteti azokat az új irányokat, melyek a szobrászatban és a festészetben egyaránt e korban helyet kaptak és amelyek termékenyítő hatóerőként örökségül maradtak a következő korok művészetére. A tárgyalást a pergamoni Zeus oltár reliefjeinek vizsgálatával és méltatásával zárja.

Castiglione könyvében egy lépéssel sem igyekszik túllépní azon a vonalon, melynek elérését előszavában célként maga elé állította. De annál becsületesebben teljesíti azt, amire vállalkozott. Könyve a görög művészet egy sereg mesterművével bensőbb barátságot kötni akaró olvasót biztosan és tanulságosan irányítja. E törekvésében erősen támogatja őt a sok és jól sikerült illusztráció, mellyel művét hatásosabbá tette a kiadvállalat. Úgy hisszük, Castiglione új könyvével azt az érdeklődést, mely az antikvitás különböző területei iránt érezhetően növekedőben van, nem kis hatással segíti előrevinni és támogatni.

Oroszlán Zoltán

Csallány, D., Archäologische Denkmäler der Gepiden im Mitteldonaubecken (454–568 u. Z.). AH XXXVIII. Bp., 1961. Akadémiai Kiadó. 406 lap, 281 tábla, 28 kép és 1 térképmelléklet.

A magyar népvándorlaskor kutatás közel félvévszázados adósságát — a gepida nép V–VI. századi leleteinek összefoglalását — törleszti Csallány Dezső monumentális munkája. A Szentés környéki nagy gepida temetők kiásójának, Csallány Gábornak örökségét, valamint saját Szeged környéki ásatásait hivatottabban más nem is publikálhatta, mint a szerző. E nagy jelentőségű feladat elvégzése adta meg azután az alapokat a hun kor utáni gepida állam leleteinek teljes összeállításához. E feladatot a szerző már 1943-ban felvázolta. A vázlatból valóság lett, hatalmas könyv, amely egy népvándorlaskori germán nép közel teljes lelet- és dokumentumanyagát tartalmazza. Ezzel a Közép-Duna-medence V–VI. századi régészeti és történeti kutatása figyelemre méltó új forrásművel gazdagodott.

A szerző az ismertető munká körvonalainak első kibontakozásakor — egy évtizeddel megjelenése előtt —

művét elsősorban korpusznak szánta. A korpusznak induló munka eredeti terve szerint a leletanyag értékelése nyilván statisztikai összeállításokból állt volna — ennyi leletet részletekbe menően elemezni valóban szinte lehetetlen. A végleges műnek a tényleges gepida anyaggal foglalkozó részei jelen alakjukban sem lépnek túl ezen a célkitűzésen, csaknem kizárólag tipológiai és statisztikai jellegű csoportosításokra korlátozódnak.

A munka eredeti korpusz alapjaihoz írott értékelés mind felfogását, mind módszerét tekintve sajnálatosan szűkkörű. Úgy tűnik, mintha a szerző nagy igyekezettel csupán azt akarná igazolni és bizonyítani, hogy a 454–567 közötti időben Gepidiában tényleg gepidák éltek s nem szarmaták vagy más népek. Legfőbb törekvése a gepida leletanyag „kiválasztására” irányul: stratigráfiai és tipológiai elemzései ismételtten azt bizonygatják, hogy a gepida temetkezés, viselet, leletek hogyan s miben térnek el az Alföld korábbi szarmata és későbbi avar régészeti kultúrájától, illetve, hogy valóban e két korszak közé helyezhetők. Ez a szemlélet, amely a gepida emlékek ún. „helyét” igyekszik kijelölni (aféle réteg vagy csoportként) az Alföld lovasnépeinek hagyatéka között, Hampel József összefoglaló alapvetéseinek idejében okvetlenül haladó volt. Kevésbé tekinthető azonban indokoltnak és modernnek a történeti szemléletű népvándorlaskori kutatások korában. Mert arról pl. a könyvben sehol sincs komoly formában szó, hogy a keleti germánok történetileg és régészetiileg ismert tömbjéből 260 táján kiszakadt és a Közép-Duna-medencébe költözött gepida nép milyen saját (germán) alapokból és hogyan fejlődött a 470-es évekig, amikortól a szerző anyaggyűjtését elkezdi. Nehéz lenne véleményt írni arról a történeti vázlatról is, amely pl. nem szól a gepidák 539. évi nagy dunai hadjárataról és vereségéről, amely hallgat Kunimundnak, a gepida állam számára vezétes, szlávok elleni vállalkozásáról, ugyanakkor komolyan azt állítja, hogy az 560-as évek langobard-gepida háborúinak oka a „szép Rosamunda” volt.

Aki foglalkozott a germán törzsek évszázados kutatása során összegyűlt régészeti és történeti irodalommal, annak számára a könyv átlapozásakor is nyilvánvaló lesz, hogy a szerző — akinek eddigi jelentős munkássága a keleti lovasnépek kutatásában általánosan elismert — nem foglalkozott behatóbban germanisztikával. Anyagismerete a Dunától keletre eső területeken, az általa vizsgált korszakban, igen alapos, de ezen túl alig terjed. Arról, hogy a germán törzseknek, köztük a gepidáknak is, már a római korban etnikailag körülhatárolható, önálló régészeti hagyatéka volt, hogy az V–VI. századi Európában a gepidákon kívül más, velük rokon műveltségi keretek között élő, velük kereskedelmi kapcsolatban álló szövetséges és ellenséges germán népek: frankok, keleti és nyugati gótok, thüringek, angolok és szászok, bajorok és alamannok léteztek, erről legfeljebb egy-két utalásból vagy csupán a bibliográfiában szereplő könyvcímekből értesülünk. Abban az alig több, mint egy oldalnyi írásban („X. fejezet”), amely címe szerint a gepida emléktanyag „helyét” jelöli ki a népvándorlaskorban, még a langobardok is csak néhány, utólag betoldott, sort kaptak.

A részletes, irodalmi adatokkal is jól alátámasztott, kidolgozott értékelő részek ezek szerint — sajnálatos módon — érdemlegesen alig foglalkoznak a 454 utáni gepida állam korszakával. A szerző a számára sokkal kedvesebb és biztosabb talajon állt meg. Egyrészt részletesen kifejti véleményét az általa hunnak tartott alföldi régészeti leletekről, a szarmaták V–VI. századi továbbéléséről és szerepéről, másrészt a gepida nép és emléktanyagának 567 után feltételezett kereteiben talál alkalmat arra, hogy a korai avar korszak etnikai és uralmi viszonyairól alkotott sajátos elképzeléseit kifejthesse.

A fentiek alapján Csallány Dezső könyvét a gepida nép V–VI. századi története és régészete szemszögéből alig tarthatjuk újat mondó alkotásnak. Ezért ismertetősem további részében a könyvet igazi értékének és jelentőségének megfelelően annak kezelem, aminek eredetileg készült: korpusznak. Megjegyzéseim a korpusz használatosságával, hibáival és erőnyeivel foglalkoznak.

A könyv használatát kényelmetlenné teszi szokatlanul vastag alakja és közel 3 kg-nyi súlya. 281 tábla (sőt sokkal kevesebb) az egész világon külön táblakötetbe szokott kerülni. Így volt ez eddig az *Archaeologia Hungarica* sorozatnál is, így is kell maradnia továbbra is, ha a monográfiák használhatóságára tekintettel akar lenni a Kiadó.

Rátérve a kataszter szerkezetére, elvileg helyes, hogy a nagyszámú lelőhelyet bizonyos területi egységekre bontva kívánta tárgyalni. Kevésbé helyeseltető, hogy kelletnél több, sem régészetileg, sem földrajzilag, sem történetileg nem indokolható, sőt logikailag is alig magyarázható önkényes egységekre szabdalta szét a gepidák lakta földet. Történetileg is, régészetileg is külön kellett volna tárgyalnia az Alföld, a Szerémség és Erdély leleteit. Ehelyett az anyaggyűjtés alapjául szolgáló területet nagy folyókkal határolt hipotetikus egységekre bontotta s ezzel csak nehezen elosztható zavart okozott. Felosztása szerint pl. Erdélynek a Marostól D-re fekvő lelőhelyei Szőreggel és Klárafalvával, a Marostól É-ra fekvőké pedig — mondjuk — Szolnok-Szandával kerültek egy csoportba. Még érthetlenebb lesz a feladatok elosztása, ha pl. Szeged körzetében a Tisza és Maros két-két partján, alig 25 km-es sugárban fekvő, nyilván szorosan összetartozó temetőket nézzük — ezek ugyanis már három különböző régióba kerültek, sőt ún. csoportértékelésük is ennek megfelelően történt. Hasonló a helyzet a Tisza és Körös mentén az egymással szemben levő partokon fekvő gepida falvak temetőivel. A lelőhelykataszter használata ilyenformán nehézkes, sőt az alfabetikus mutató állandó állapotára nézve még egyenesen lehetetlen, mivel az abcé sorrendre még ezekben a mesterességek régiókban sincs tekintettel.

A lelőhelyek összeállítására pontos és gondos munka. A leírások szakszerűek és mértéktartók. Itt-ott ugyan zavaró, hogy a gepida temetők területén talált avar sírokat is a gepidákkal együtt írja le s leleteiket gyakran a táblákat sem különíti el, de ez viszonylag kevés alkalommal fordul elő. Az anyag bemutatás szakmai részét illetően messzeemenően helyeslem a fibulák újrendszerű „fordított” közlését. Ezeket valóban így viselték, így találjuk a sírokból, így hozzák a modern publikációk is.

Sajnálatos, hogy a monográfia szokatlanul sok életlen, rossz fényképet tartalmaz. Közlésüket nem mindig indokolja az anyag elpusztulása, sok esetben megállapítható, hogy a felvétel volt gyenge. A Kiadónak sem válik dicséretére, hogy a végképp közölhetetlen fényképeket olyan technikával rajzoltatta át, amely méltatlan egy nemzetközi monográfia sorozathoz. A külföldi publikációkból reprodukált (illetve többnyire szintén kevésé gondosan átrajzolt) rajzos ábráknak, valamint a típus-tábláknak (—esetünkben a csontfésűk díszítéséről készült nem túlságosan szép rajzoknak —) a szövegben lenne a helyük.

A táblákon bemutatott anyag minősége sok kívánnivalót hagy maga után. A leletek mintegy kétharmada restaurálatlan pl. a vastárgyak, vasfegyverek sokszor szinte eltűnnek a rozsdacsomók alatt, úgyhogy a publikáció alapján további vizsgálatra alig alkalmasak. A táblák esztétikai és szakmai összeállítása gyakran szintén kevésé gondos. A ténylegesen fényképezésre méltó tárgyak: az ékszerek, gyöngyök, bronzok és nagyobb vasfegyverek valósággal beleszűnnek a „természetes nagyságban” közölt amorf vasrozsdacsomók tömegébe. Az anyagközlésnek ebből a begyökerezett általános hibás gyakorlatából következik az is, hogy az 1/1 méretű rozsdacsomók mellett a gepida fazekasság remekeiről készült piciny fényképecskék 14–21 darabjával sorakoznak egy-egy táblán (pl. 100–105. t.), tisztelet a néhány kivételnek. Ezek a táblák híven tükrözik a népvándorláskori fazekasság hazai kutatásának fejlettségét. Meg kell pedig végre érteni, hogy a kerámika legalább olyan fontos lelet, mint a fibula vagy a nyílhegy! A vasakat vagy közöljük rajzban, ahol értelmezni és kiegészíteni lehet, vagy tisztítottuk meg s csak utána fényképeztessük.

Összefoglaló monográfiában többféleképpen szokás anyagot közölni: korszakok, témák, tárgytípusok vagy

temetők és sírok szerint csoportosítva. Csallány táblanyagának logikai felépítésére kissé nehéz rájönni. A könyv első felében láthatóan az általa felállított régiók sorrendjében, temetők szerint igyekeznek a leleteket bemutatni, mindvégig tekintet nélkül a sírszámolás sorrendjére, itt-ott egy vagy több lelőhely kerámia tábláival enyhítve az egyhangúságot. Később azonban még ez a laza rendszer is felbomlik. Néhány példa: A Hódmezővásárhely—Solt—Palén feltárt 10 sírból álló temető anyaga Párducz eredeti publikációjában egy táblát sem tesz ki. Itt ugyanez a 160., 225., 231. és 279. táblákra került. A gorszai temető Banner publikációjában szereplő négy táblájának anyaga, némi kiegészítéssel, kilenc táblára növekszik, de úgy, hogy közben ugyanezekre a táblákra különböző idegen leletek kerülnek. A Csongrád-Bökény-i Banner és Eperjessy-féle sírok leletei a 159–160., 245. és 258. táblákon szóródnak szét. A korábban több ízben közölt (pl. Hampel, *Alttertümer* 442. t.) szép és együttesében jelentős tiszafüredi sírlelet is szét van darabolva a 145–146. táblán. Legfeltűnőbb azonban a kiszombori temető esete. Törzsanyag a 111–156. táblákat foglalja el, néhány sírja azonban — mintha megfeledeztek volna róluk — 100. illetve 170. táblával odább a 244. és 280. táblákon tűnik fel, az utóbbi helyen két lökösházi fegyverrel gazdagodva. Ez a betoldás csak egyik példája a gyakori „horror vacui”-szerű elrendezéseknek.

A technikai jellegű hibák közt említem a lelőhelytérkép szerzésméti részét. Itt 11 lelőhelyből 7 rossz helyen van, illetve egymással összevissza van keverve, ami egy összefoglaló lelőhelytérképen megengedhetetlen. (A helyes szerzésméti lelőhelyekre l. *Sítula* 2 (1957) 25. t.)

Az 567-ig terjedő tényleges gepida leletek (itt most nem számítom a gepidáktól É-ra élő más egykorú germánok leleteit, amelyek szerintem indokolatlanul kerültek a „gepida-korpuszba”) közlésébe is beleszűzött néhány, sajnos, nem is mindig jelentéktelen tévedés. A 6. lelőhely, Szentes-Nagyhegy, VIII/1939. sz. szórványos sírlelete nem gepida, hanem, gyöngyei alapján Árpád-kori (65. o. és 22. t. 8–13, 21.). A 99. sz. Orsova lelőhelyen leírt (196. o.) és a 213. t. 11 alatt bemutatott fibula Fenékpuzstán került elő, a keszthelyi múzeumban található s nem a temesváriban. A 139. sz. (209. o.) Erdély lelőhelyen közölt fibulájának a 106. t. 12. képen valahonnan átvett rajza (— aligha Boulanger hivatkozott műve a közvetlen forrása, mert akkor a szerző a könyv teljes címét és könyvészeti adatait ismerné —) kétségtelenül a Nemzeti Múzeum egyetlen ilyen típusú fibulájáról, a bökénymindszentiről készült rossz skicc. A 217. sz. újhartyáni síregyüttesből (234. o.) már második monográfiánk emel ki tetszőlegesen leleteket, anélkül, hogy a sír többi tárgyának legalább a naplóban utánaemlézett volna. A IV. századi sírból Csallány csak a pajzsdudort említi, mint VI. századi darabot. Az ugyanott ugyanerről a lelőhelyről közölt „újhartyáni lelet” (217. t. 3–11) valójában Tiszaladány és Tokaj között került elő (Vö. MNM 14/1934). Azt viszont, hogy az utóbbi lelőhelyen közölt két fibula (217. t. 1–2) honnét származik, még nem tudtam kinyomozni. Egy biztos, ennek sincs semmi köze az 1908. évi újhartyáni lelethez. A 213. sz. lelőhely (233. o.) tőköli pajzsdudorja, mind lelőhelyét, mind sajátságos típusát tekintve jellegzetes langobard (226. t. 6). A 171. sz. lelőhely (219. o.), képen szerencsére nem közölt, tárgyai Tiszánagyfalun talált nagyobbbrészt IV. századi esernyahovi típusú (egyébként valószínűleg korai gepida) sírleletek s nem avar hatású késő gepidák (Vö. MNM 8 (1941). A 209. sz. lelőhely (231. o.) lakitelki sírjainak leírása nem egyezik Hampel eredeti közlésével. Ugyanitt miért nem veszi át a korpusz Hampel jó rajzait, ha már elkerülte a szerző figyelmét hogy a Nemzeti Múzeum lefényképezette ezeket a leleteket. A 227. sz. lelőhely jászberényi temetőjéből (236. o.) az itt is szereplő A. sír leleteit Párducz M. hun korinak közölte (?). A 231. sz. lelőhely dunaföldvári fibulája előkerülési helyét, de típusát tekintve sem lehet gepida (237. o. és 203. t. 3.). A 207. t. 4. alatt (leírás nélkül) közölt ószönyi fibulának sincs köze a gepidákhoz, valamint nézetem szerint a 213. t. 8. alatt bemutatott karlócai és a 274. táblán közölt

bácsordasi leletnek sem. A 206. táblán publikált fibulákhoz nagyon hasonlóak valóban láthatók a bécsi Kunsthistorisches Museumban, az itt bemutatott két szép darabot mégsem vitathatjuk el a Nemzeti Múzeumtól, ahol (amellett, hogy több ízben közölték is) többnyire az állandó kiállításon is szerepel.

Egy modern korpusznak valóban tükröznie kell a közigazgatási elnevezésekben bekövetkezett változásokat, de mindig úgy, hogy a régi, hagyományos lelőhely neveket is megőrzi. A híres bakodpusztai lelet (— a név még a mutatóban sem szerepel —) több mint egy évszázada az egész világon e néven ismert, így közölte újra néhány éve Fettiich is. Indokolatlan volt tehát Dunapataj-„Bödbakod”-ra átkeresztelni a lelet itt bemutatott darabjait, márcsak azért is, mivel ilyen nevű határrész Dunapatajra nincs is, külön Böd- és Bakod(pusztá) létezik csupán. A Pulszkytól majd Hampeltől közölt első magyarországi gepida sírleleteket, a közismert Bökénymindszentet is soká kereshetjük, míg rájövünk, hogy Magyartés, Szentesz-Zalotaer Seite név alatt rejtőzködnek. Ez a helymeghatározás „Vámosgyörk (bei Tarnaméra)” (292. o.) pedig már egyenesen a furcsaságok gyűjteményébe kívánkoznék.

Különös, hogy míg 1943. évi leletösszeállításában Csallány, kellőképpen nem dicsérhető szigorú tudományos kritikával arra törekedett (Török Gyula lelőhely összeállításának alapos megrostálásával), hogy csak a tényleges gepida lelőhelyekre építve határolja körül a gepidák településterületét, addig korpuszában milyen szélesre tárja a kapukat olyan leletek, sőt leletcsoportok előtt, amelyekről tudta, avagy a korpusz összeállításában közben megtudta, hogy nem gepidák. Indokolatlanul kerültek a „gepida korpuszba” a Duna-könyöktől K-re és a Felső-Tisza vidéken talált különböző V–VI. századi germán leletek (19, 57, 105, 171, 174, 205, 207, 212–227, 231–236, 239. sz. lelőhelyek). Tekintve, hogy legnagyobb-részt különböző jellegű szórványok, skir etnikai meghatározásuk erősen kérdéses, a gepida törzsanyaghoz pedig még laza szálak is alig kötik.

Súlyosabban esik latba egy másik leletcsoport beolvasztása a gepida-korpuszba. Ez pedig az avar honfoglalással egy időben feltűnő, az ún. pasztürszkojejtípusú fibulákkal jellemzett kör, amely a Fekete-tenger É-i partvidékétől kiindulva ÉK-Lengyelorszáig, Románián keresztül Morvaországig, Boszniáig és Bulgáriáig elterjed, beleértve természetesen Magyarország egész területét is a VI. sz. vége és a VII. sz. vége közötti időben. Eltekintve attól, hogy mi sem indokolja ebből a nagy elterjedési körből az alföldieket sőt a dél-alföldieket kiragadni, az elmúlt évtized keleti és nyugati kutatása hiteles síregyüttesek és a csoport elterjedési képe alapján a szlávok vándorlásával hozta kapcsolatba az egész kört. — Való igaz, hogy a korpusz előmunkálatai idején, egy évtizeddel ezelőtt, a német és német szellemű kutatás még el sem tudott mást képzelni egy fibulacsoportról és viseletről, minthogy valamiféle germánokra jellemző és a kör különböző csoportjait skírekhez, herulokhoz, keleti gótokhoz, a Duna-medence körzetében pedig továbbélő gepidákhoz kötötte, vagy legalábbis germán fémművességi központokra vezette vissza. Amikor tehát Csallány ezeket a fibulás sírokat beolvasztotta korpuszában mind kataszteri, mind értékelő részébe, még a kutatás egy részének akkori véleményét követte. — 1950-től kezdve azonban a leletcsoport egészének vizsgálata, nem kevésbé néhány szerencsés ásatás révén (pl. hamvasztásos szláv urnasírokból kerültek elő ilyen fibulák) fény derült a tényleges helyzetre. Az erre vonatkozó irodalomból a legfontosabb román, jugoszláv és német munkákat a szerző idézi is. A közel 30 lelőhelyet ennek ellenére nem törölte a gepida-korpuszból, sem az értékelésből, amelybe nyilván már szervesen bele volt építve — noha az értékelés későbbi részeiben maga is elismeri, hogy nem gepidák. Hogy a már feldolgozott leletcsoport a korpuszban megmaradhasson, újabb ellentmondásba bonyolódik. Hol a VII. században tovább élő gepidákkal hozza kapcsolatba, hol bánáti, gepida hatású, VI–VII. századi szarmata (?) csoportnak mutatja be. Az avar temetőkből kiragadott, illetve önálló avarkori

szláv fibulás lelőhelyek és sírok a következők: 75, 95, 97–98, 100–104, 106, 110, 112, 119, 127, 141–145, 160, 202, 206, 208, 260, 262, 271, 273, 274.

Az avarkorban továbbélő gepidák leleteinek kérdése sem mindig olyan világos, mint a szerző összeállítása nyomán gondolhatnánk. Nincs itt helyünk a korai avar temetők germán jellegű leleteit (94, 203–204, 230, 261 stb.) elemezni, mindössze annyit jegyzek meg, hogy azok a VII. századi itáliai gyártmányú övveretek, amelyeket a Szeged-Kundomb-i avar temető 64. sírjából bemutat (209. t. 1–5), főleg dunántúli korai avar temetőkben gyakoriak, tehát aligha köthetők helyben továbbfejlődő gepidákhoz.

Nem helyesíthető számos lelőhely közlésének az a módja amikor az egy-egy helyiség határának közelebről nem ismert pontjáról, különböző időben, vagy különböző kézből különböző gyűjteményekbe került leleteket a szerző önálló lelőhelyként tartja számon. Az esetek jó részében ugyanis itt nyilván azonos temetővel állunk szemben. Ilyen szétdarabolt lelőhelynek látszik pl. a 6–8, 9–10, 26–28, 33–35, 36–37, 59 és 61, 64–65, 66 vagy 67 és 68, 81–82 de számukat a lelőkörülmények ellenőrzésével tovább is szaporíthatnánk.

A felsorolt negatív adatokat figyelembe véve kiderül, hogy (nem számítva a 25 lelőhely nélküli leletet) a korpusz 276 tételéből több mint negyede nem, vagy kérdésesen tartozik a gepidákhoz, — ami egy ilyen munka esetében soknak számít. Tekintetbe véve továbbá, hogy valamennyi nem gepida lelőhely egységes jelzéssel szerepel Gepidia összefoglaló térképén, az aligha tartható a gepida régészeti, településtörténeti, a gepida állam határai szempontjából, alapos átfésülés nélkül, irányadónak.

A lelőhelyek számának felduzzasztásával szöveg ellentétben a gepida történet és régészet két alapvetően fontos sírlelete viszont kimaradt a korpuszból, a fontosabbat nem is említi. Nem más ez, mint az egyetlen hiteles gepida fejedelmi temetkezés, az apahidai sírlelet. (Két másik apahidai lelet szerepel a korpuszban.) Az apahidai sírről előkerülése óta ismert, az irodalom ismételtelen tárgyalja és elemzi, alapvető és meglepő összefüggését a 481-ben Tournay-ban eltemetett I. Childerich frank király sírjával. Elég legyen az elmúlt néhány évből E. Salin, K. Horedt és G. Degani írásait említenem a két sír párhuzamáról s jelentőségéről az V. század második felének germán régészetére. Az apahidai gepida fejedelmi sír hazai értékelésének kérdésében Csallányt alighanem Fettiich Nándor félreérthető új közlése tévesztette meg. Fettiich ugyanis annak a felismerésnek a kifejtése során, hogy az V. század germán fejedelmei Attila arisztokráciájának viseletét utánozzák, az apahidai leletet a Szeged-Nagyszécső-i fejedelmi sír körébe sorolta s vele együtt közölte. Csallány ezt nyilván úgy értelmezte, hogy az apahidai lelet hun, vagy 454 előtti. — A közelmúltban publikált reggio emiliai germán kincslelet most harmadik párhuzamként csatlakozik a Tournay–Apahida együtteshez. A kincslet, éppúgy mint a Childerich sírt, Zeno aranyai a 480-as évekre kelteznek. Az apahidai lelet korát tehát semmiféle fémművességi vagy viselettörténeti okfejtéssel nem lehet tényleges koránál évtizedekkel korábbi időre keltezni. Kétségtelenül az V. század második felében, minden bizonnyal a 470–480-as években, eltemetett dáciai germán fejedelem sírja s ilyenképpen nem lehet a gepidáktól elvitatni. A lelet új publikációjának Csallány könyvében lenne helye! — Sajnálatos a mezőbándi híres ötvössír újraközlésének elmulasztása is, különösen mivel a VI–VII. századi germán ötvössírokról írott legutóbbi összefoglalások sem ismerik a gepida fémművességnek ezt az egyedülállóan fontos bizonyítékát.

Végezetül néhány megjegyzést a közölt leletanyag értékéről. A szerző amikor a sajnós nagyon is nagy számú, szórványos leleteket tárgyalja, ezeket következetesen az „autentisch erschlossen” Szentes-Berekháthoz viszonyítja. Ez értékelés azonban csupán századunk első évtizedének hazai temetőásatási színvonalára mérvadó. A berekháti temető összes dokumentuma ugyanis a sír-számban merül ki, sőt a kerámikának még sírszámozását sem ismerjük. Nem Berekhát, de a többi nagy gepida

temetőfeltárás is módszerében sok kívánnivalót hagy maga után. A tárgytörténész számára azonban a „hitelesség” netovábbja az, ha a sírok leleteit az ásatás után együtt tartották. A szerző a néhány szekmatikus sírrajzzal és a temetőterképekkel még ott sem kezd semmit, ahol ilyenek ránk maradtak. A közölt térképek egyszerűen ásatási jelentés másolatok. A nemek, mellékletek szerinti jelzéseket, a térképek nyújtotta időrendi, társadalomtörténeti elemzési és értékelési lehetőségeket figyelmen kívül hagyja. Több kisebb gepida temető közölt térképét át sem veszi a korpusz, így pl. a hódmezővásárhelyi Solt-Palé két ásatását (59. és 63. lelőhely) továbbá a Csanád-Bökény-i temetőt.

Összefoglalva: Amikor Csallány Dezső monográfiáját ismertetve elsősorban a hiányosságaira hívtam fel a figyelmet, ezt az azonos korszakkal foglalkozó kutató talán túlságosan szigorú szakmai szemüvegén keresztül tettem. Alapvető jelentőségét azonban nem csökkentettem, mert az nem csökkenthető. A gepidákról, a gepida leletekről e könyv megjelenése óta sokkal többet tudunk, mint azelőtt s ez feltétlen érdeme. Tisztában vagyok azzal is, milyen önfeláldozó munkával gyűjtötte össze a szerző a korpusz hatalmas anyagát, olyan körülmények között, amely az ügyesregű régészek számára mindenkor tiszteletet parancsol és példaképnek állítható. Arra is rá kell mutatnom, hogy a korpusz összeállítása, elfogadása, valamint megjelenése közt eltelt évtizednyi huzavona mennyire rányomja bélyegét a műre. Egyetlenlétségei, ellentmondásai sokszor erre vezethetők vissza. Sok száz oldalnyi kéziratot és táblát a kutatás napi fejlődéséhez igazgatni technikailag, de emberileg is lehetetlen. Ami az 50-es évek elején még elfogadott megállapítás volt, az a 60-as évek elejére elavult. A szerzőtől nem lehet elvárni, hogy évenként új könyvet írjon, egyedül a monográfiák kiadásának meggyorsítása a hasonló esetek elkerülésének módja. Azt sem hallgathatom el, hogy a germán népvándorlaskor irodalma nem vidéken, hanem Budapesten is, még ma is olyan hiányos, hogy az értékelés negatívumait jelentős részben objektív nehézségre kell visszavezetnünk.

Csallány korpuszának nagy érdeme, hogy több mint félszázad ásatásainak és gyűjtésének gepida leleteit, a rájuk vonatkozó adatokkal együtt összeállította és közzétette. Ezzel egyszer s mindenkorra lerakta a további gepida kutatások alapjait.

Bóna István

Török, Gy., Die Bewohner von Halimba im 10. und 11. Jahrhundert. Archaeologica Hungarica XXXIX. Budapest 1962. Akadémiai Kiadó. 169 lap, 100 tábla, 36 szövegközi kép, 4 térkép.

A halimbai X–XII. századi temető feltárása rendkívüli jelentőségű a magyar honfoglalást közvetlenül követő két évszázad, vagyis az Árpád-kori társadalom kialakulását magában foglaló időszak régészeti kutatása szempontjából. Hasonló korú temetőink közül a fiadkerpusztain kívül ugyanis eddig csak a halimbairól állíthatjuk, hogy teljesen feltárt, régészeti kimerített lelőhely. A teljes feltárás megvalósítása az ásatás vezetője, egyben a könyv szerzőjének és az Embertani Tár részéről fő munkatársának, Nemeskéri Jánosnak érdeme. 932 csontváz került elő az 1950–55. évi ásatások folyamán és ez a nagy embertani anyag a nagyszámú régészeti lelettel együtt már biztosabb alapot jelenthet részben az átfogóbb jellegű történeti következtetések, részben a jövő régészeti kutatásai számára. A szerencsés leletkörülmények lehetővé tették, hogy megfelelő módszerek alkalmazásával a temető „benépesülésének” időrendje meg lehetőséggel követhető. Könyvének I. fejezetében a szerző éppen a temetkezések időrendjét tárgyalja, és az időrend megállapításában követett módszeréről is áttekintést nyújt.

A temető nagyobb része egyrétegű, csupán kisebb területén mutatkoztak a sírok két rétegben egymás felett. Ez a kétrétegű temető rész volt az egyes temetkezési periódusok szétválasztásakor a szerző kiinduló

pontja. A felső réteget ugyanis Szt. László idejében vert ezüstdénár datálta és azok a sírok, melyeket e 11. századi réteg sírjai metszettek, nem csupán leletanyagban mutattak eltéréseket a felsőréteg ún. S-végű hajkarikákkal jellemezhető sírjaitól, hanem bizonyos ritusjelenségekben is. Az alsó sírréteg jellegzetes mellékletei a szegecselte pántgyűrűk, huzalkarikák mint hajkarikák és fülbevalók, fűrtös típusú függők. E csontvázaknál előforduló karhelyzet — környékben behajlított és mellkasra fektetett alkar — arra hívta fel az ásató figyelmét, hogy ezekben az esetekben nem pusztá véletlenről, hanem sokkal inkább bizonyos etnikailag és időrendileg is körülhatárolható társadalmi egységhez köthető, folyamatosan gyakorolt szokásról lehet szó. Ezért a kétrétegű rész alsó sírjainak jellegzetes leleteiből és a fentebbi ritusjelenségből kiindulva határolja el a temető legrégebbi részét (I. periódus), melyet a X. század első felében vert és ékszerként használt átlyukasztott ezüstpénzek (Berengar, Ugo di Provenza) datálnak. A további időrendi kérdések tisztázásához is rendkívül alapos, körültekintő elemzés útján jut el a szerző, a temetkezéseket még két periódusra (II–III) bontva. A periódusokon belül pedig még kisebb szakaszokat is elhatárol egymástól [elsősorban a nagyszámú éremlelet alapján] és könyve végén adott összefoglalásában megkísérli a temetőhöz tartozó település lélekszámának megállapítását (a XI. század végén 220 fő számításai szerint) is.

A három fő periódus ismertetésének a szerző külön fejezeteket szentel.

Már „Bevezetés” c. fejezetében leszögezi, hogy az I. temetkezési periódusba tartozó sírok leletanyaga és ritusa több komponensre enged következtetni: a helyi tradíciók, a déli és nyugati kultúra egyes elemei mellett a Keletről származó és a honfoglaló magyarsággal kapcsolatba hozható elemek hangsúlyozhatók ki. A temető legrégebbi része a honfoglaló magyar köznép és a helyi „legyőzött” lakosság, vagyis a „magyar köznép és szláv—avar szolgák” (64. o.) közös temetkezése, és így szembeállítható azokkal a kisszámú honfoglalás kori temetőkkel, melyekben a törzsi arisztokrácia nagycsaládjai a köznéptől elkülönülve közvetlen szolgáltatásukkal együtt temetkeztek (Bezdéd, Gádos, Eperjeske stb.). Ez a megállapítás mintegy a könyv alapgondolata, a szerző egyik célja, hogy a halimbai anyagon keresztül válaszadjon arra a már régóta megoldásra váró kérdésre: milyen módszer és tárgyi emléksanyag segítségével határozható meg, különíthetők el régészeti a honfoglaló és kora Árpád-kori magyar köznép temetkezései?

Áttekintve az egyes temetkezési periódusokat a honfoglalás kori magyar köznép kérdésének szempontjából kétségtelenül az I. periódus a legjelentősebb. Az ide tartozó sírokban a nagyszámú nyitott végű huzalkarikák kívül, mely utóbbit egyetértve id. Fehér Géza véleményével a magyar férfi hajviselettel, ill. női fülbevalókkal hoz kapcsolatba a szerző, két trapéz alakú nyílcsúcs, néhány bronzgomb, két áttört öntött bronzveret, övcsat képezi azt a meglepően szegényes hagyatékot, mely a honfoglalókhöz köthető. Éppen a fentebbiek miatt volna fontos az embertani anyag átfogóbb ismertetése. Az embertani anyag ismerete, ill. értékelése (az embertani anyagra a szerző csak néhány kiragadott példában utal) nélkül bizonytalanok látszik az I. periódusba sorolt nagyszámú melléklet nélküli csontváz etnikai meghatározása, melyre jelenleg az egyetlen támpont — úgy tűnik — az alkarok helyzete volna. Kétségtelen, hogy a temető legrégebbi részén tipikus jelenség a behajlított karral való eltemetés. Mégis túlságosan messzemenő következtetésnek látszik — különösen a csekély számú idézett analógia alapján — a karhelyzetet az Etelközben „a jobban röghöz kötött nép” között tevékenykedő bizánci misszió hatásának tulajdonítani, mely ilyenformán a kereszténység felületessége (a szerző határozottan emellett tör pácát: 23. o.) ellenére oly erősnek tűnik, hogy az ősi temetkezési módot is teljesen háttérbe szorítja. Holott a szegényebb, nem a törzsi arisztokráciához köthető temetőkből is ismertek